

DET EVIGA

Materialet består men symboliken ändras hela tiden. Författaren och skribenten **Petter Eklund** tar oss med på en historisk rundvandring bland stensulpturer i våra offentliga rum – formade av sin samtid.

Sjöguden flinar åt mig, en av alla tillfälliga varelser som har passerat honom under drygt 90 år på Skeppsbron i Stockholm. Han är på oförskämt gott humör, med en fisk i ena näven och en sjöjungfru i den andra. Allt är ett underbart stycke röd granit, svindlande välhuggen och skapad av Carl Milles, en av våra största 1900-talsskulptörer.

Det finns en kvalitet i materialet, men när vi kommer till motivet, estetiken och symboliken blir det mer komplext. Denna underliga uppenbarelse med sina släktingar inom den offentliga stenkunsten får en att börja fundera. Skulpturer finns överallt, men med tiden och livet förändras vår syn på vad vi visar i våra offentliga rum. Vad gör Sjöguden här bland oss människor, vad säger han?

När ett konstverk placeras i vår gemensamma miljö uppstår ofta spänningar, konflikter och åsikter duggar tätt. Efter en tid lägger sig dammet och verket blir en del av vardagen, kanske till och med folkkärt.

– Människorna gör ju konsten till sin, oavsett i vilken tid de lever. Vi vet aldrig vilka vägar konsten tar sig. En kioskvältare kan man aldrig förutsäga, säger Lena From, konstprojektchef på Statens konstråd.

Prydnad av arkitekturen var våra tidigaste offentliga verk. Stenens skönhet talade maktspråk med allegoriska figurer, ornament i sandsten mot murade fasader, fantastiska stenarbeten i kyrkor och portaler. De offentliga statyerna kom till städerna på 1800-talet och föreställde kungar, ofta gjutna i brons. Vetenskapsmän och viktiga personer, som Bellman, blev så småningom en del av den fysiska historieskrivningen, ”värda att minnas”.

På 1900-talet breddades den offentliga konstens uttryck med statyer och skulpturer av mer allmän natur – stämningar och estetik var viktigare än historisk betydelse. Under folkhemsepoken väcktes idén om konsten för alla och 1937 infördes ”1-procentsregeln”, som sa att 1 procent av byggkostnaderna i ett projekt skulle gå till utsmyckning. Samtidigt startades Statens

Sjöguden.

konstråd med uppgift att verka för att göra konst till ett naturligt inslag i samhället. Sedan dess har rådet beställt fler än 2 000 byggnadsanslutna verk.

Offentlig konst, ofta vald och utförd av män, hamnade vid folkhemmets nya bostadskvarter, torg och parker. Konstnären fick en ny och viktig inkomstkälla: offentliga uppdrag. Det tog fart efter andra världskriget, ofta i form av skulpturer på allmän plats. Den tidens skönhetsideal skildrade unga, nakna människor, något som i dag upplevs som problematiskt.

– Det handlade om freden och ungdomen som var framtida

FOTO: ÅKE E:SON LINDMAN

dens hopp. De unga skulle bära framtiden vidare. Ofta skildrade skulpturerna barn nära tonåren och i dag skulle verken kunna anklagas för pedofili, säger Lena From.

Allt handlar om upplysning och kunskap. Synen på konsten förändras hela tiden. Tankarna går till ett verk med väldigt fint stenarbete, Nils Sjögrens fontänskulptur *Systrarna* på Mosebacke torg i Stockholm, två nakna kvinnofigurer i marmor. Den placerades ut 1945.

– Då sågs de som två frodiga kvinnor som skulle föda barn för en ny framtid. Senare, på 1960-talet, tolkades skulpturen i stället som en sexistisk symbol för mannens exponering av kvinnokroppen. I dag ses verket som en av de första skulpturerna som föreställde lesbisk kärlek, säger Lena From.

En påklädd favorit är granitskulpturen *Husmorsemester* av Olof Thorwald Ohlsson, rest 1973 vid Tessinparken i Stockholm. Den visar en medelålders kvinna med resväska på väg bort från hemmet till välbehövlig vila och nya äventyr. Statyn är charmigt gammaldags, men temat kvinnors dubbelarbete med jobb och hushåll är tidlöst.

På Rosengård i Malmö sticker Alf Olssons *Monumentalhuvuden* upp ur gräset, som om graniten har växt upp som svampar. De påminner om Påsköns mystiska, tidlösa statyer, men har en befriande barsk humor och är poppis bland förskolebarn. Till modernismens nyskapelser hörde just lekskulpturerna, där det skulpturala uttrycket vävdes ihop med former skapade för lek. Modernismens mest tidstypiska uttryck var ändå de högtidliga,

”Människorna gör ju konsten till sin, oavsett i vilken tid de lever. Vi vet aldrig vilka vägar konsten tar sig. En kioskvältare kan man aldrig förutsäga.”

abstrakta skulpturerna som Christian Bergs granitskulptur *Solbåten* placerad 1966 på Riddarholmssparteren.

Med tiden fick de offentliga konstverken politisk laddning, som Liss Erikssons *La Mano*, ett monument rest 1977 till minnet av de 500 frivilliga i spanska inbördeskriget, och Torsten Fridhs *Protest*, tre granitblock, ett av dem med knuten näve, rest revolutionsåret 1968 som en symbol för kampen för ett rättvist samhälle och som minne av arbetarrörelsens första maj-demonstrationer på Gärdet. 1970-talets höjda nävar får ny innebörd när nu miljökrisen är över oss.

– Många konstnärer diskuterar och relaterar i dag till miljöfrågorna, säger Lena From och tar exemplet *Future Island*, ett verk vid Albano, Stockholms universitets nya anläggning. Krossad sprängsten från bygget tas tillvara i ett konstverk i form av

en 40 meter lång ö med växtlighet och djurliv. Ön korsar den 59:e breddgraden. Den södra sidan av ön värms upp av solpaneler och är fem grader varmare än öns norra del. Det skapar en zon med global uppvärmning i mikroformat som ska följas av forskare. Konstnärerna bakom projektet är Ooze (Eva Pfannus, Sylvain Hartenberg) och Marjetica Potrč. Landskapsarkitekter är Nivå. Statens konstråd, Akademiska Hus och Svenska Bostäder är beställare.

Stenkonsten får antagligen många nya arbetsuppgifter i de miljöintegrerade projekt som måste inledas i städerna när dagvattensystem byggs om för att klara skyfall och översvämningar. Konstnärliga gestaltningar av olika slag integreras i systemen, som Gunilla Bandolins gigantiska granitpelare under jord i Södra länken. De påminner om övergivna pelare från en försvunnen kultur – mitt i trafikflödet.

Förr skulle platser utsmyckas, men att placera ut ett konstverk som prydnad är i dag förlegat. I stället talar man om ”gestaltad livsmiljö”, som utgår från en regeringsproposition från år 2018.

– Att gestalta en hållbar livsmiljö handlar om att organisera komplexa och ibland motstridiga intressen till en helhet, säger Lena From.

Ambitionen är att arkitekturen, formen och designen ska bidra till samhällsbygget och samhällets framåtskridande. Konsten ska göra livet bättre för alla i ”inkluderande, väl gestaltade och långsiktigt hållbara miljöer”. Det är politik och konsten är en demokratisk rättighet som kan bryta segregation och utjämna socioekonomiska skillnader.

Statens konstråd verkar för att offentlig konst ska vara nyskapande och tillgänglig: ”Samtidskonst är inte bara objekt. Det är upplevelser, sociala interaktioner och kritiska och kreativa förhållningssätt.”

– Det går i cykler. Just nu och under de senaste 10–20 åren pågår en våg där konsten är integrerad i sin plats och miljö. Det är en påtaglig förändring, men egentligen inget nytt. I slotten, kyrkomiljöerna, de gamla palatsen är konsten helt integrerad. Det ena inte går att skilja från det andra, säger Lena From.

Sjöguden är visserligen oändligt hållbar och hantverket svindlande, men även om han påminner om ett tecknat japanskt sci fi-monster tillhör han en förgången tid. Milles skapade *Sjöguden* 1913, i en tid av romantik, uppblående fosterlandskärlek och John Bauers trollskogar. *Sjöguden* har beskrivits som en

”Just nu och under de senaste 10–20 åren pågår en våg där konsten är integrerad i sin plats och miljö. Det är en påtaglig förändring, men egentligen inget nytt.”

”kärleksscenen”, men liknar mera kvinnorov med den avsvimmade sjöjungfrun. Så fungerar ofta äldre offentlig konst i dag, de är relikter som vi accepterar på grund av materialitet, hantverk och berättelse. I dag ifrågasätts den gamla världens symbolvärld. Black Lives Matter-rörelsen halshugger statyer av koloniala maktfigurer. Samma sak hände när östblocket föll på 1990-talet. Stalin- och Leninstatyer störtades och travades på hög, oskadliggjorda i sin symbolik. Talibanerna sprängde världens största Buddhasstatyer och världsarvet Palmyra.

Att spränga offentlig konst verkar avlägset i Sverige, men tidens slitage är hårt och glömskan stor. Hur kan vår offentliga konst vara både aktuell och överleva smakens förvandlingar? Vad tycker vi om *Sjöguden* och *Protest* om 25 år?

– Det är en svår fråga för de flesta. Vår hållning på konstrådet är att konsten är en spegling av sin egen tid. Den lämnar spår i stadsrummet, där den går att avläsa. Många monument hyllar personer vars verksamhet skulle vara oacceptabel i dag, säger Lena From.

Historien försvinner inte med objekten. Tvärtom är de ofta bra på att göra den begriplig.

– Det behöver inte betyda att de legitimerar dem, säger Lena From och berättar om verket *Efter badet* av Pye Engström.

Det föreställer en granitsoffa i Västertorp där vi kan sitta i knäet på den tidens politiska aktivister, som Mao Zedong.

– Det verket skulle inte kunna göras i dag, men på 1970-talet var det helt legitimt.

För femton år sedan uppstod en debatt och bänken skulle tas bort. Statens konstråd gjorde då en intervju med konstnären, och satte upp en förklarande skylt. Verket finns ännu kvar och gillas av lokalbefolkningen. Allt handlar om kunskap.

I dag är de politiska uttrycken mer subtila. I Kristianstad skapade konstnärerna Anna Högborg och Johan Tirén, *Marmorlinjen*, en 500 meter lång linje av marmor – den kulturellt lyxiga stenen – som förbinder två socioekonomiskt olika bostadsområden och samlar dem till en helhet. Verket tog sin utgångspunkt i de boendes tankar och önskemål.

Vid Rinkebyterrassen har Marco Cueva skapat *Gnosis*, åtta stensulpturer i lika många stensorter från olika kontinenter, bland annat svart indisk granit, serpentinsten från Zimbabwe och Älvdalsporfyr. Stenarna tycks samla områdets olika stadsdelar, kulturer och nationaliteter i en underbar stenmättad närvaro. En av figurerna är lustigt lik *Sjögudens* bulliga form.

Jag lämnar *Sjöguden* och tar mig till Marievik i Stockholm, ett område med stela kontorshus från 1980-talet. Mitt i ingenstans ligger ett svart klot, *Origin* av Pål Svensson, ett verk som placerar sig bortom det riskabla föreställande.

Klotet föreställer inget, inget ägg eller frö. Det är bara mystiskt sprunget ur något större, något vars skärvar ligger runt om. De skulle inte kunna omsluta klotet, men bidrar till det vackra mysteriet.

Klotet är ett exempel på en sentida, mer eftertänksam och hållbar modernism. Kvar är en geometrisk urform, som fram-

Future Island.

FOTO: NICCOLÒ MORGAN GANDOLFI

Monumentalhuvuden.

FOTO: NAVERMAN/CREATIVE COMMONS

Systrema.

FOTO: KARIN NYMAN

Husmorssemester.

FOTO: RAPHAEL SAULUS/CREATIVE COMMONS

Protest.

FOTO: HOLGER ELLGAARD/CREATIVE COMMONS

La Mano.

FOTO: CREATIVE COMMONS

kallar ett slags svindel, som om vi speglades i en bottenlös pupill. Klotet är en gåta mitt i vardagen.

– Jag har alltid sett skulptur och konst som något fysiskt, framför allt skulptur. Sten är en fysisk upplevelse. Jag tror på en ny tid för en stensulptur, precis som akvareller har fått en renässans, säger Pål Svensson.

Hans verk i sten finns i flera svenska städer och han är mottagare av Stenpriset.

– Om du har ett stenblock finns en mängd idéer som går att förverkliga. Konstnären kan ta fram det han eller hon har lust att tillverka. Ett klot förstår alla, skärvorna får ligga runt och beskriva att det är ett stenblock, inte ett stålklot.

Klotet har huggits av stenhuggare vid Zaar Stone i flera varianter genom åren. Det första skapades för Wanås skulpturpark 1996, sedan i större format till Postens huvudkontor i Solna och några andra varianter. I Marievik har klotet legat i tjugo år.

Pål Svensson är tveksam till konstens utveckling mot koncepttänkande och idébaserade praktiker, som till exempel att anställa en person för att under ett år agera levande konstverk i Göteborg.

– Där kvalar inte sten in. Sten är ett seriöst material, inget skämt. Man måste kunna behärska materialet, kunna hugga det.

Lena From betonar stenens fortsatta betydelse.

– Sten har fått ett uppsving i konstnärligt arbete i nya stadsdelar med helintegrerade verk med platsättningar, torg och gångvägar. Sten är ett fantastiskt material som kommer att fortsätta ha sin givna plats. Den står sig, är hållbar, kan behandlas till olika kulörer och taktilitet beroende på hur den huggs, klyvs och poleras.

Längre bort på kajen, i nybyggda kvarter ligger tre stenumlingar på Sjövikstorget, vars arkitektur har skapats av Thorbjörn Andersson och PeGe Hillinge på Sweco. De fick Stenpriset 2016 för sitt arbete med torget. Bumlingarna lever sitt eget liv, som en hybrid av modernism och konceptkonst. *En tidsmaskin på torget* heter verket skapat av Jan Svenungsson 2009. Han valde "primörer", "readymade" av naturstensblock i ett grustag vid en rullstensås norr om Uppsala. Stenarna ligger nu på torget som om en stressad stadsplanerare har glömt dem, bulliga, ojämna, tidlösa och "naturliga" i kontrast till torgets strikta linjer och välhuggna sten.

"Sten är ett fantastiskt material som kommer att fortsätta ha sin givna plats. Den står sig, är hållbar, kan behandlas till olika kulörer ..."

– Hur man skapar permanenta konstverk som kan förbli aktuella under en lång tidsrymd har alltid fascinerat mig. Konstverk som kan växa in i platsen, åldras och tillåta att synen på dem förändras, men som inte förlorar sin relevans och havererar rent fysiskt, säger Jan Svenungsson.

I ett av blocken har bokstäver huggits in, idén om tidsmaskinen. Orden bildar nyheter från den dag då stenarna lades på plats, den 4 mars 2008. Det största blocket vägde 36 ton och den marina lyftkranen Lodbrok fick användas för lyften av stenarna.

– Torget blir en central punkt i livet för generationer av människor som kommer att bo eller arbeta i de omgivande husen. Långt senare kommer folk här att förknippa sina första minnen med denna plats, och kanske återvända för att se vad det har blivit av det som en gång var centrum i deras värld.

I dag lever stenarna sina långsamma liv, som om de alltid legat där. Människorna flödar runt bumlingarna och barn klättrar på dem. Vi vet inte vad vi alla tänker om konstverket, om vi ens lägger märke till det i brådskan. Men vill vi se finns det där. Texten går att upptäcka och kanske svindlar tanken till, som inför konst vi tycker om.

Pål Svensson minns barndomens resor till ställen där det skulle gå att se en gubbe i berget, ett indianansikte eller profilen av ett troll i en klippa, som Hoburgsgubben på Gotland.

– Då var fantasin alla människors egendom, vi skulle vara med om något större än oss själva, något vi kunde tolka.

Kanske är det just den sortens offentliga konst vi längtar efter: överraskande, spännande, något att berätta om, både materiell och hållbar i tiden. ■